

2. Достоевский Ф.М. Собрание сочинений: в 15 томах / Ф.М. Достоевский. – СПб. : Наука, 1995. – Т. 14. – 784 с.
3. Журчева О.В. Формы выражения авторского сознания в «новой драме» рубежа XIX-XX веков [Электронный ресурс] / О.В. Журчева // Вестник Самарского государственного университета. – 2001. – № 1. – Режим доступа : <http://vestnik-samgu.samsu.ru/gum/2001web1/litr/200110602.html>
4. Замятин Е. И. Собрание сочинений: в 5 т. – Т. 3. Лица / Сост., подгот. текста и коммент. Ст. С. Никоненко и А. Н. Тюрина. – М. : Русская книга, 2004. – 608 с.
5. Иванов В. Собрание сочинений: в 4 т. / Вячеслав Иванов. – Брюссель : Издательство «Foyer Oriental Chretien», 1987. – Т. 4. – 800 с.
6. Корман Б.О. Изучение текста художественного произведения / Б.О. Корман. – М. : Просвещение, 1972. – 110 с.
7. Шоу Б. О драме и театре / Б. Шоу. – М. : Иностранная литература, 1963. – 640 с.

Summary. Despite evident limitations of means of expressing the author's position in a dramatic work, the latter enjoys a range of specific forms of revealing the author's presence. Thus, in his tragicomedy "Obshchestvo pochotnykh zvonarei" E. Zamyatin displays his author's position through the system of stage directions, the genre, the title, citations as well as plot and composition organization.

Key words: author's position, tragicomedy, stage directions, citation.

УДК 821.161

А.М. Мартинець

ОСОБЛИВІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДВОЗНАЧНОСТІ ДЖОЗЕФА КОНРАДА

У статті висвітлено окремі погляди на національну приналежність Джозефа Конрада та ситуацію неоднозначності у її трактуванні; вказано на підстави, що сформували патріотичну сутність майбутнього письменника; визначено зв'язок польсько-англійського автора з Україною та українською культурою.

Ключові слова: національність, біографія, англійська література, польська культура, світогляд.

Постановка наукової проблеми та її значення. У світовій літературі є чимало відомих письменників, навколо чиїх імен впродовж десятиліть, а то і століть ведуться серйозні дискусії щодо їхньої літературної приналежності. До їх числа належать Роберт Бернс, Роберт Стівенсон, Микола Гоголь та інші. Та чи не найпомітніше місце у цьому логічному ряді належить Джозефу Конраду: полякові за походженням, закоханому в Україну, що зненавидів Росію, й написав про це англійською мовою.

До якої літератури варто віднести Джозефа Конрада? Аналіз існуючої з даної проблеми літератури наводить на думку, що навпроти цього прізвища слід було б записати – «український письменник польського походження, який волею обставин змушений був писати англійською мовою». Така дипломатична рівновага мала би задовольнити всіх: поляків, англійців, українців і, навіть, росіян. Спробуємо детальніше довести висунену нами точку зору.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Життя і творчість Джозефа Конрада – одне з найцікавіших і загадкових явищ світової літератури. Адже класик однієї національної літератури стає виразником іншої національності; вихований у цілком реальних національно-культурних традиціях він так і не зумів прийняти інші, залишившись на «новій батьківщині» загадковим чужинцем.

Цікавим є не тільки біографічний аспект особистості Джозефа Конрада. Не менш проблематичною є його творчість. Парадоксальність спадщини Конрада полягає в тому, що вона базується на національній двозначності митця: окремі польські співвітчизники автора (приміром, Е. Ожешко) дорікали йому за «зраду» польської культури, а деякі англійці (критик В. Л. Кортні, письменниця В. Вулф) відмовляли йому в статусі видатного письменника саме через його «польськість», хоча Ф. Р. Лівіс все-таки відніс його до «класичної» традиції англійської літератури.

Хто ж такий Джозеф Конрад і які таємниці пов'язані з його життя та творчістю? Про його походження, дитинство та рідних можна довідатися із автобіографічних нотаток самого автора, які знаходимо у статтях «Візит до Польщі», «Перший вісник», у книгах «Дзеркало морів», «Зі

спогадів» та листів, що склали переписку його батьків з родичами. Разом з тим найбагатшим джерелом, на думку багатьох дослідників біографії Конрада, залишаються «Спогади» його дядька, по материнській лінії, Тадеуша Бобровського.

Народився майбутній письменник на Україні в сім'ї польського аристократа Аполлона Коженювського, поета-романтика, послідовника А. Міцкевича. Здається, ще й досі остаточно не з'ясовано, де саме батьківщина майбутнього митця. В біографічній літературі як можливі місця народження згадувалися Бердичів, Житомир, Новофастів Сквирського повіту, Деревчин Шаргородського повіту, села Терехова та Іванківці Бердичівського повіту.

Важливим чинником, на думку В. Мельника [3], який вплинув і на подальше життя, і на формування характеру та світогляду Конрада, була атмосфера, що панувала в батьківському домі. Її визначали переконання батька, котрий прагнув бачити Польщу незалежною і брав активну участь у національно-визвольному русі. Коли народився син, Аполло присвятив йому вірш зі словами: *Дитя, скажи собі:*

*«Нема у мене рідної землі,
Любові, батьківщини й честі,
Допоки волі не побачить Польща...»*

Займаючись дома з батьком, Конрад отримав перші особистісні уроки польської дворянської честі. Саме звідти бере витoki чеснота як ключова установка, важлива для розуміння поведінки Джозефа Конрада та головних героїв його майбутніх книг.

Поляк за національністю носив ім'я Юзеф Теодор Конрад Коженювський. Джозеф Конрад – то тільки псевдонім, який уславить його ім'я через багато років у всьому світі.

З дитячих років Конрад володів польською та французькою мовами. Перше уявлення про англійську літературу він отримав у дитинстві за батьківськими перекладами п'єс В. Шекспіра. Як справжній польський дворянин Джозеф Конрад володів кількома мовами (окрім перерахованих вище, він знав українську, скоріш за все, російську), та попри усе свої твори він писав тільки англійською, яку вивчив лише у зрілі роки. Згодом про це він напише: «Здібність писати англійською була для мене настільки ж природною, як будь-який інший навик, з яким я міг би народитися на світ ... мені випало бути обранцем духу мови, який, ледве я перестав лепетати і запинатися, перетворив мене в свою власність, та так владно, що самі її ідіоми, як я щиро вірю, мали прямий вплив на мій темперамент і сформували мій, до того часу, ще податливий характер» [6].

Науковців уже довгий час цікавить питання, чому Конрад творив саме англійською мовою. Письменник стверджував, що якщо б він не писав англійською, тоді б не писав взагалі. Спочатку критики беззаперечно прийняли це пояснення. Але згодом почали вагатися щодо твердження Конрада. Вони вважали, що літературна діяльність допомогла відтворити зв'язок з суспільством та подолати проблему самотності, створивши між ними містичний світ. О. Столяренко сміливо зауважує, що якщо б Конрад обрав польську мову для самовираження, він би повернувся до внутрішніх конфліктів [4, 336].

Що підштовхнуло Конрада до еміграції і вибору англійської мови? Сімнадцятирічним юнаком він покинув рідну землю і ступив на палубу іноземного судна: став моряком, матросом, офіцером і, нарешті, капітаном корабля. Для проживання він обирає графство Кент, за рельєфом дуже схоже на Поділля. Цьому вчинку передували політичні події, що випали на долю сім'ї та фізичні втрати, які були прямим наслідком довготривалих поневірянь родини.

Безумовно, увесь творчий спадок Конрада був написаний на «новій батьківщині» і новою, майже «рідною мовою». І хоча творча спадщина письменника стала вагомим внеском не в польську, а в англійську літературу, він до останніх днів уважав себе поляком. Тож, коли у 1924 році, незадовго до смерті, на новій батьківщині визнали його заслуги і збирались присвоїти титул лорда, Юзеф Теодор Конрад Коженювський, залишаючись вірним кодексу честі польського дворянина, відмовився від цього титулу і можливостей, які той йому надавав.

Конрад став відомим у Польщі завдяки польському походженню та своїм творам.

Польське коріння Конрада по сьогоднішній день залишається своєрідною загадкою, оскільки Джозеф Конрад і сам прагнув, якоюсь мірою, приховати це, лише зрідка згадуючи у своїх публіцистичних статтях про ту частину земної кулі, де знаходиться його справжня батьківщина. Натомість англійські критики вказують на таємничі, слов'янські, свідомо приховувані ним самим, риси душі, на вплив рідної мови, на особливість стилю, ритміки, образності і сили, які характерні для піднесеної і щедрої англійської прози Конрада [1].

Оцінити вплив Польщі на душу англійського письменника можливо лише за умови пізнати світ його рідних і близьких, який був дуже дорогий юнакові. Скоріш за все сильні, глибоко трагічні сімейні переживання і стали потужним поштовхом, який змусив Конрада відправитися на пошуки чогось нового і назавжди покинути батьківщину. Дуже детально про це у своєму есе пише Стефан Жеромський: «Про своє перебування у Кракові, про першу школу на Флоріанській

вулиці, про хвороби, смерть і похорон батька розповідає сам Конрад – з гіркою, але дуже стримано... Мабуть, коли він писав, перед ним знову постало це зачароване коло переможеного лицарства: батько з матір'ю, брат матері, два брати батька, нарешті, останній, наймолодший – Стефан Бобровський. Хороші і погані, добродішні і ущербні, ангели цієї могутньої і програної битви стояли перед ним повні скорботи, спершись на свої мечі. Саме це коло, цей лук скорботи, жакливо, до межі натягнутий і з великим трудом утримуваний, здається, і виштовхнув його колись з вітчизни» [2].

Коли 1869 року батько переїхав до Варшави, Конрада Коженювського опікав дядько, багатий землевласник Тадеуш Бобровський. Саме тоді українська земля, її народ справляють на Джозефа незабутні враження, які він нестиме з собою протягом усього життя. Мешкав Джозеф у дядька спочатку у Новофастові, а потім у Казимирівці. Після смерті батька він потрапляє до Львівського пансіону для хлопчиків, але завершує своє навчання у Кракові, звідки виїжджає до Марселя, аби стати моряком. Його доля пов'язана з Україною, українським народом.

Ставлення до особистості Джозефа Конрада, як і до його творчості у польському красному письменстві неоднозначне. Деякі польські критики розглядають Конрада як польського письменника, і, як правило, ігнорують вплив англійської та інших європейських літератур на його творчість. Ябковська, Тарнавський пов'язують твори письменника з традиціями англійської та європейської літератур XIX та XX ст. Хоча такі польські критики, як Новаковський, Дибоський, вважають, що Конрад був космополітичним письменником, якого не можна вмістити у певні вузькі рамки. Письменниця Еліза Ожешко вважає письменника зрадником. Мабуть, через те, що в Польщі викликали велику підозру ті, хто втікав від суспільства, а в Англії – ті, хто втікав від самотності.

Одна з перших книг про Джозефа Конрада називалася «Джозеф Конрад: польський геній з берегів Англії». На думку К. Хьюїтта [6], ця назва дуже точно відображає головний парадокс великого англійського романіста: ким був і ким відчував себе Джозеф Конрад – поляком чи англійцем? Самосвідомість надзвичайно важлива для будь-якого письменника. Особливо значима вона для автора, в чиїх творах досліджуються проблеми вірності і відчуження, моральні переживання преважують над суспільними і політичними колізіями, а стиль, що відрізняється рідкісною виразністю і красою, є результатом величезної роботи над мовою, вивченою у дорослому віці.

Щодо самого Конрада, то існує багато версій, чому він покинув Польщу. Зокрема, Стефан Жеромський вважав, що він намагався втекти від національної та особистої трагедії, причиною яких було повстання 1863 року. Інші ж зазначають, що на рішення Конрада вплинуло вороже ставлення Кракова до повстання. А Жерар Жан Обрі стверджував, що еміграція відбулась через конфлікт між вірністю повстанню та засудженням його певною частиною поляків. В свою чергу інший критик Рафаель Блуз звинуватив польське суспільство у відповідальності за те, що письменник покинув Польщу. Науковець схилився до думки, що Конрад хотів відійти від національної боротьби та трагедії власного народу. Його від'їзд був необхідним для «народження письменника». Якби Конрад залишився в Польщі, це б відіграло драматичну роль не лише для Конрада як митця, а передусім для Конрада як людини. Саме тому звинувачення письменника у зраді є спрощеним та абсурдним. Хоча існують і протилежні версії. Так, Найдер відкидає політичні причини та атмосферу Кракова, які, на його думку, просто не могли вплинути на рішення юнака. Роман Дибоський вважав, що Конрад покинув Польщу за станом здоров'я. Справа в тому, що його батько загинув від туберкульозу, а сам Конрад приховував інформацію про хворобу, щоб уникнути скандалу. Суспільство могло пробачити еміграцію з патріотичних міркувань, але не з таких прозаїчних, як хвороба на сухоти. Критики Вітольд Островський, Бой-Желінський, Юзеф Уейський наполягають на думці, що книги, які читав Конрад, спонукали його поїхати за кордон, адже пригодницькі історії відкрили йому новий світ [7, 218].

Одним із тих, хто відстоював та підтримував Конрада, був Найдер. У своїй праці він поділив сприйняття творчості Конрада у Польщі на 5 періодів. Перший період (1896-1918) характеризується суперечливим ставленням до «еміграції таланту» та недостатньої кількості відгуків на його твори.

Другий період (1918-1939) характеризується поширенням польських перекладів творів Конрада, включаючи два видання збірок. Вперше, *Pisma Wybrane*, були видані у 1922 році у перекладі Загорської. Вдруге, *Pisma Zbiogowe*, публікувалось протягом 1928-1939 років у Варшаві. Протягом цього періоду велась безкінечна кількість дискусій на тему «Конрад і Польща».

У третій період (1939-1945) Конрад став надзвичайно популярним письменником. Найдер пояснює це тим, що проблематика його творів співпадала з проблемами, складними ситуаціями поляків у воєнний час.

Четвертий період (1945-1955) розпочався з нових підходів до творчості Конрада. Видавалися нові критичні праці, які відкидали біографічну та національну тематику. Згодом критика стала жорсткою, потім писалися спростування та наступило затишшя.

П'ятий період (1955-до наших часів) характерний поверненням слави Конрада [2].

Ставлення до Конрада у різних європейських країнах було різним. Як слушно зауважує Ольга Столяренко, Конрада сприймали як польського Джека Лондона. Він став невід'ємною частиною польської літератури та назавжди залишиться великим світовим класиком.

На приналежність Конрада до польської літератури звертали увагу англійські вчені, зокрема А. Буша написав книгу «Conrad's Polish Literary Background and Some Illustrations of the Influence of Polish Literature on His Work» («Витоки польської літератури Конрада та деякі приклади впливу польської літератури на його твори»). В цій книзі проводяться цікаві паралелі, надаються докази того, що, ввійшовши в англійський творчий простір, Конрад дотримувався польської традиції.

Вплив польської літератури на творчість Конрада є очевидним. Польське походження сформувало його літературний космополітизм. Його батько, Аполлон Коженювський, створив атмосферу націоналізму, ненависті до Росії та любові до французького романтизму, закоханості в Шекспіра. Мета його полягала в тому, щоб виховати з сина не демократа, аристократа, чи республіканця, а поляка. Досить часто польські критики зазначають, що Конрад мав подвійну національність: він був поляком, та захоплювався Англією, про що свідчили його твори [9, 14].

Про приналежність Конрада до англійської літератури заявляли представники європейського красного письменства. Так, Томас Манн зробив наголос на неймовірній схожості психологічного портрету Конрада та духу англійської культури й мови.

Р. Дибоський писав, що Конрад був і поляком і англійцем, але лише англійською мовою міг розкрити свою особистість. С. Серовський вважав, що Конрад був вимушений писати англійською, тому що поляки не зрозуміли б творів про море.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конрада можна без перебільшення назвати завойовником, безстрашним володарем духовних багатств, які він прагнув пізнати, щоб зробити їх загальним надбанням і втілити в нові цінності. Він не почувався як вдома ні в Польщі, ні в Англії. На його рідній землі письменника звинувачували у зраді, невірності, дезертирстві. В Англії його ніколи так і не прийняли як національного письменника. Конрада сприймали як чужоземця, що писав іноземною мовою, стверджували, що він не мав ні країни, ні мови. Хоча саме це і означав термін «космополітизм»: він був громадянином всього світу.

Список використаних джерел

1. Гупало С. Англійський класик родом із бердичева / С. Гуцало // «Дзеркало тижня». – № 31. – 18 серпня. – 2001.
2. Жеромский Ст. Джозеф Конрад : [эссе] / Стефан Жеромский ; пер. Г. Языковой // Иностранная литература. – 2000. – № 7. – С. 255-261.
3. Мельник В. Невільник честі. Як шляхтич із Поділля став класиком англійської літератури / В. Мельник // Україна молода / Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/regions/66/164/0/27207/>
4. Столяренко О. Рецепція і польський контекст творчості Джозефа Конрада / О. Столяренко // Українська полоністика. Випуск 3-4. Філологічні дослідження. – С. 332-337. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/3226/1/Stolarenko_Olga.pdf
5. Урнов Д. Вахта Джозефа Конрада / Д. Урнов // Режим доступу: http://m.tululu.ru/bread_16755_5.xhtml
6. Хьюитт К. Джозеф Конрад: проблема двойственности. [Перевод с английского Д. Иванова] / К. Хьюитт // Иностранная литература. 2000. – № 7.
7. Adam Gillon, *The Eternal Solitary: A Study of Joseph Conrad*, New York: Bookman Associates, Twayne Publishers, 1966.
8. Zdzislaw Najder, «Polskie lata Conrada», 1956, №11.
9. Adam Gillon, *Conrad and Shakespeare and Other Essays*, New York: Astra Books, Twayne Publishers, 1976.

Summary. The article highlights some views on the nationality of Joseph Conrad and the situation of ambiguity in its interpretation; it is determined the background which formed a patriotic nature of the writer; the relationship of Polish-English author with Ukraine and Ukrainian culture is defined.

Key words: nationality, biography, English literature, Polish culture, worldview.